

БОЛНАТА БОСНА
(Върху материал от прозата на Иво Андрич)

Панайот Карагъзов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

SICK BOSNIA
BASED ON IVO ANDRIC'S PROSE FICTION WORK

Panayot Karagyozov
St. Kliment Ohridski University of Sofia

The world of Ivo Andric's novels and novellas is dominated by diseases, sick protagonists and colorful monomaniacs. This essay focuses on the exterior circumstances instrumental in the development of the manic disorders and analyzes the monomaniacs' impact on their fellows and society.

Key words: Andric, Bosnia, the Sick, Monomaniacs, Ottoman Empire

*Казват – лекувало времето.
Времето не лекува.
Мъката – като жилище
със възрастта се подува.*

*Времето е проверка
за болестта голяма,
но то помага само там,
където болест няма.*

Емили Дикинсън

Босненският хронотоп

Действието в прозата на Иво Андрич (1892 – 1975) се развива в реалния и условен хронотоп на Босна, разбираана едновременно като самата себе си, като част и копие на Османската империя, като умален модел на Балканите, а от средата на ХХ в. и като „мини Югославия“. Въпреки че романите хроники предполагат ограничено във времето повествование, редица авторски похвати на Нобеловия лауреат вну-

шават идеята за непроменимото ориенталско безвремие на Босна, в което героите „се наслаждават на хубавата победоносна тишина“¹, страдат от нейното смущаване и тъгуват по загубата ѝ.

Затворената „кръгова“ композиция на романите, извършена чрез единството на начално и крайно място на действието, допълнително подсилва чувството за пространствена ограниченост, непроменимост и вечност на локалната специфика. Романът *Мостът на Дрина* започва със строителството на вишеградската *чуприя*² и завършва с нейното разполовяване; началото и края на *Травнишка хроника* бележат разговорите на *аяните* в Лутвовото кафене; *Госпожицата* започва с вестникарското съобщение за смъртта на Райка Радакович и приключва с конкретизирането на последните ѝ мигове; повествованието в *Прокълнатият двор* е рамкирано от погребението на фра Петар; в началото на *Омер паша Латас* войската на великия *сераскер* навлиза в Сараево, а в края се изтегля от инатящия се босненски град.

Иво Андрич внушава затвореността на босненското пространство и чрез други похвати. Мехмед паша Соколович (1505 – 1579) и Омер паша Латас (1806 – 1871) затварят „триумфалния кръг“ на своя живот, връщайки се там, откъдето е започнало тяхното принудително и доброволно ренегатство. Кръговост откриваме и в завръщането на потомъка на „босненските пришълци“ д-р Макс Левенфелд в родината на сефарадските евреи. Бягайки от омразата в Босна, лекарят алтруист от разказа *Писмо от 1920 година* емигрира във Франция, откъдето по време на Гражданската война в Испания се завръща в родината на прадедите си, за да остане завинаги там. Там, откъдето са дошли, се връщат и травнишките консули, след което всичко в Босна си остава, както е било. Условното единство на място и време в Андричевата белетристика подсилват предумишлено използваните от писателя турцизми, а вездесъщите болести и мании заедно с придружаващите ги зараза, болка, мъка, омраза и надменност уплътняват константната същност на Босна „като самата себе си“.

Босненският „хазарски плурализъм“ – пилотен модел за света

Привидно ограниченият до „тук и сега“ босненски хронотоп с течение на времето придобива глобално значение. Андричевите прозрения за Босна и нейните околности не губят актуалността си, защото са едновременно охудожествяване на историята и надисторическо

¹ Всички цитати от *Травнишка хроника* са по: Андрич, 1975 г.

² Курсивът на използваните от Андрич турцизми е на автора на статията.

сбъдване на визиите; защото Босна – такава, каквато е, Босна като миниатюра на Османската империя и Босна като съвкупност от старонови реалии и стимулиращи аналогии – е едновременно анахронизъм, реалност и бъдеще в миналото.

От Контрареформацията до Просвещението Османската империя и полско-литовската Жечпосполита са единствените (големи) евро-азиатски държави, в които съществува (реален или мним) верски плурализъм, а в Босна, като самостоятелна политическа единица или част от многонародностни държави, върху сравнително малка територия съжителстват поредица поколения, изповядващи различни християнски конфесии, исляма и юдаизма. Вероизповедното статукво в Босна предхожда създаването на мултинародностните и мултирелигиозните северноамерикански държави, а доколкото на прехода от ХХ към ХХІ век засилената индивидуална и групова миграция и емиграция възпроизвеждат Великото преселение на народите, в обозримо бъдеще босненският модел все по-често ще се мултиплицира в различни региони на света.

Босна е орисана на двойственост и тройственост още от император Теодосий Велики (347 – 395), който в края на живота си разполага Римската империя на Източна и Западна, определяйки река Дрина за граница между владенията на синовете му Аркадий и Хонорий. Понятията Изток и Запад влизат в геополитическа употреба през Ранното средновековие и остават в сила до днес, предопределяйки Босна да бъде рубеж на редица политико-идеологически дихотомии и средище на съществуване на множество различия. Като политическа единица Босненското княжество възниква през ХІІ век, когато християнството в региона вече е поделено от Великата схизма (1054) на (сръбско) православие и (хърватски) католицизъм. Вероизповедната двойственост прераства в тройственост по времето на бан Кулин (1180 – 1203), който дава убежище на изгонените от България богомили и чрез конституирането на Босненската (богомилска) църква въздига най-мощната средновековна ерес в държавно призната християнска конфесия. След покоряването на Босна от селджукските турци (1463) част от местното население приема исляма, а след изгонването им от Испания (1492) заселилите се в Босна сефардски евреи дооформят религиозната пъстрота на граничния османски вилает. Така в началото на ХVІ век в Европа е възобновен религиозният плурализъм на Хазарския хаганат, където през периода X – ХІІ в. наред с местния шаманизъм мирно и едновременно се изповядват трите универсални религии.

Има нещо болно в Босна, или за босненския примотеизъм и консерватизъм

Че в Босна има нещо болно, става ясно много преди 1599 г., когато Шекспир „установява“, че „в Дания има нещо гнило“. За разлика от хазарския прототип босненският религиозен плурализъм се оказва мним и ограничен в сферата на мултирелигиозното съществуване. Босненското многоверие от самото си начало напомня примотеизма в „етажирания“ езически политеизъм, тъй като единствено обвързването с исляма позволява пълна реализация на индивида в местната и централната власт³. Постулатът на Хадиса „В лоното на исляма няма народности“ предопределя държавоцентричната роля на вярата и без разлика дали пашите и везирите, които управляват или усмиряват Босна, са кореняци босненци (т.е. мюсюлмани от славянски произход), етнически турци, насилствено ислямизирани еничари или доброволно приели исляма ренегати, всички те са подвластни на теократичния османски централизъм, така както Екатерина Велика, Сталин, Хитлер и Тито стават изпълнители на съответната имперска или идеологическа доктрина, независимо че не произхождат от народа хегемон в управляваната от тях държава.

Преобладаващото множество етнически и религиозни мелези в прозата на Андрич не са автохтонни босненци, а пришълци. Котловинната затвореност на релефа, омразата на планинското население към пътищата, мостовете и чужденците ограничава генотипното разнообразие и увеличава вероятността от психо-физически израждания и социален консерватизъм. По времето на Танзимата (и след него) самоизолацията на географски най-близката до западната цивилизация османска провинция превръща прословутата ѝ пасивност в упорита съпротива срещу идващите от Истанбул реформи. Правоверната босненска инертност и трудно потисканата омраза не се променят нито при краткотрайното присъединяването на Босна и Херцеговина към Австро-Унгария, нито при продължителната ѝ принадлежност към различните модификации на Югославия⁴.

³ Като „атрибут на властта“ ислямът бе изместен в Титова Югославия от членството в Комунистическата партия, но след провъзгласяването на босненците за мюсюлманска нация и последвалата кратка религиозно-идеологическа симбиоза ислямът систематично възвръща позициите си на държавоцентричен фактор.

⁴ През 1962 г. по време на аудиенция при Тито, разказвайки за работата си над романа *Омер паша Латас*, Андрич споделя: „През 1852 г. [Омер паша] е изпратен да потуши феодалния бунт в Босна, където бейовете се разбунтували срещу новите реформи. Били по католици от самия папа“, а Тито допълва: „И сега ги

Болестта и нейните лечители

Безкрайното босненско време и ограничено пространство „населяват“ множество колоритни индивиди, сред които преобладават произхождащите от смесени етнически или религиозни бракове и насилствено или доброволно сменилите вярата и други атрибути на личността си персонажи. Мнозина от Андричевите герои се отличават с извънредни способности и необичайно поведение; притежават магическа сила и вродени таланти, проявяват безпределна щедрост или нечовешка жестокост, страдат от унаследени или придобити болести и лудост. В единични случаи здравословните и поведенческите аномалии са „диагностицирани“ от лекари, а в преобладаващите – чрез наблюденията на обсебени от други мании техни приближени. Отклоненията от обичайните норми на поведение най-често установява общественото мнение, защото в Босна „отделният човек контролира всички, а всички от своя страна контролират отделния човек“. В този смисъл описаните от Иво Андрич психо-физически девиации са едновременно единични симптоми и обобщена диагноза на „болния човек на Европа“ – Турция, и неизлечимо заразената от нея Босна. И докато заразата се разпространява сред хората чрез общуване, а се лекува в единение, в обществото – причинената отвън болест в условията на (само)изолация се задълбочава и предизвиква дегенерация.

Въпреки че са предварително запознати с особеностите на Босна, чуждите дипломати са изненадани от разликите между боледуването и лекуването на Запад, където „болестта се проявява в различни форми и с всичките си ужаси, но като нещо, което се отстранява и смекчава или поне се скрива от очите на здравите“, и в Босна, където болестта „изобщо не е изключение, а се явява и развива успоредно и периодично със здравето, като се вижда, чува и чувства на всяка крачка“. Дипломатите установяват, че в Босна болните се лекуват, както се хранят и живеят, че въпреки различните философски и лечителски доктрини общото между босненските лекари е, че „техните познания изобщо не обхващат най-високия и най-ниския предел на човешкия живот“ и че по правило от кръга на пациентите са изключени затворените в къщите и харемите болни жени, които са оприличени на „омотани във фереджета чували, препълнени с непозната мъка и болка“.

На босненските лечители Иво Андрич посвещава цялата XII глава на *Травнишка хроника*. От петимата травнишки лекари, част от

има такива. В Турция никъде не можете да видите фесове, а в Босна още ги носят“. Цитирано по: Игов 2011.

които също се нуждаят от лечение, само Цезар Давна и фра Лука Дафинич за кратко са посещавали медицински училища в Монпелие и Падуа. Босненските „доктори“ си приличат и по основното средство на лечение – добрата дума, но значително се различават в разбиранията си за същността на болестта и боледуването. За нямащия доверие на природата мизантроп Давна болните са белязани свише и техните възможности са сведени до самоопределяне между световите на живите и мъртвите. Според него „здравите и болните хора са два свята без истинска връзка“, а „оздравяването е само временно състояние, в което болните не стават здрави, защото такова нещо няма“. Евреинът Мордо Атиас приготвя и продава своите илачи, като в контекста на религията си не пропуска да разпростре догмата за богоизбрания народ и върху богоизбрания болен, завършвайки аптекарските си напътствия с думите: „В моята ръка лек, а в Божията – здраве“. Според католическия монах фра Лука в живота съжителстват растежът и упадъкът и „цялото лекарско умение цели да открие, хване и използва силите, които вървят в посока на растежа“. И тъй като „болестта и лекарството против нея се появяват и живеят успоредно, макар и често недостижимо отдалечени“, ако лечителят успее да ги свърже – болестта отстъпва. Лекарят на австрийското консулство доктор Джовани Колоня посвещава цялото си внимание върху проявленията на необхватната човешка мисъл, поради което „и болестите, и промените на човешкото тяло са само повод за гимнастика на неговия осъден на вечно неспокойство дух“. По-късно присъединилият се към травнишката „медицинска“ гилдия Ешреф ефенди не прави изключение от колегите си и поради липса на знания и лекарства лекува „най-често, като внушава на болния своята сърдечност и незаличима добра воля“. В крайна сметка травнишките лекари, които водят „всеки по свой начин, тежка и безнадеждна борба против болестта и смъртта“, рядко успяват да излекуват когото и да е.

Въпреки че в Босна множество „епилептици, сифилистици, прокажени, истерици, идиоти, гърбави, хроми, пелтеци, слепи и сакати кретат посред бял ден, пълзят и пъплят, просят милостиня или упорито мълчат и едва ли не гордо понасят страшния си недъг“, методите на лечение са една от причините повечето босненци, подобно на самолекуващия се везирски чиновник Тахир бей, да „боледуват тайно и тихо, без да се оплакват и без да безпокоят никого“. Ориенталското отношение към болестта предопределя в прозата на Андрич клинично болните да остават в сянката на чудаците и чудовищата, при които преобладават менталните, а не физическите отклонения от здравето.

Заплетеното историческо минало и междинното разположение на Босна рефлектират върху поредицата персонажи, които „криволичат“ по невидимата граница, дележа прекомерните страсти от болестта. Множеството обсебени от възвишени възделения и (само)разрушителни нагони физически полуздрави и душевно полуболни индивиди съставляват автентичната галерия на Андричевите мании, у които съжителстват по няколко мании, но най-силната „надви-ва“ останалите и превръща обсебения в мономан⁵. Маниаците естествено също остават извън полезрението на травнишките лекари, но служат на Андрич за открояване на обществените недъзи.

„Като име на някаква тайнствена болест“

Смъртта – леталния изход от болестта – Андрич разглежда и използва за постигане на различни повествователни цели. В *Мостът на Дрина* кончината на поредица герои маркира етапи от „живота“ на моста, в *Госпожицата* и *Прокълнатият двор* рамкира цялостните композиции на романите, а в *Травнишка хроника* (и не само там) смъртта най-често илюстрира османската жестокост и управленчески методи. В контекста на ислямските обичаи в Босна най-често „смъртта се игнорира и всичко свързано с нея става бързо, без много думи и церемонии“, а незапомнящите се погребения са естествен завършек на недостоеен живот или безчестна смърт. Съпругата на Омер паша – Саида ханъм – смята, че в Сараево злото непрекъснато се възпроизвежда, защото „в този град, в тази къща непрекъснато се говори само за кръв и убийства. [...] всичко е заразено с безбожен, opak разврат [...], а развратът убива [...], защото е същото, което е срамната неестествена смърт“⁶. Религиозно сегрегирани босненски гробища разделят индивидите и след смъртта им, а гробовете, които в течение на десетилетията прогресивно намаляват, също умират, тъй като често занемарените им надгробни плочи „се готвят да легнат в гроба при своя покойник“⁷. Логично смъртта и погребенията в прозата на Андрич остават в сянката на болестите и маниеите, които нобелистът представя в техния символичен и метафоричен смисъл, защото „в обществата, в които дълго царят безредици, насилия и злоупотреби, често се появяват такива болести у индивида, които незабелязано се разрастват до пълен абсурд и открита лудост“.

⁵ Вж. Карагьозов 2012.

⁶ Всички цитати са по Андрич 1982.

⁷ Всички цитати от *На еврейското гробище в Сараево* са по Андрич 1983.

Пишейки своята „изтъкана от реална реалност“ книга за Босна, младият френски консул Амеде Шомет Дефосе полугласно повтаря думата „Травник!“ „като име на някаква тайнствена болест или магическа формула, която трудно се запомня и лесно забравя“. В *Омер наша Латас* Андрич споделя, че „Сараево не е град на престъпленията, поне на явните и кървавите, а по-скоро [...] е град на омразата, която лесно намира нови и нови поводи и във всички тях открива все нови потвърждения за свое оправдание“, а Саида ханъм открива причините за нещастията в сливането на местната омраза с дегенериралата османска власт: „Каква е тази земя – пита Саида, – която всички ни изяде? И каква е тази банда от негодници и криминални типове, която се е събрала в този конак? Всички са изроди! Дори и ангел биха покварили тези мързеливи мръсници. А откак дойдоха в тази земя, са още по-лоши. [...] Тук дори въздухът трови човека и го води към отчаяние и лудост“.

Външната зараза и липсата на естествен имунитет предопределят Босна колективно и хронично да боледува от омраза, страх, надменност, разврат и множество пороци и зависимости.

В началото на XIX в. д-р Джовани Колоня, правейки архитектурна ретроспекция на травнишката Йени джамия, илюстрира как в исторически план от езичеството до появата на исляма в Травник културно-религиозните различия не се контаминират, а чрез „захлупване“ са превръщани от „предишни“ и „чужди“ в „свои“. Сто години покъсно д-р Макс Левенфелд, сравнявайки асинхронното биене на сараевските часовници, показва как през XX век католическото, православното, мюсюлманското и юдейското време протичат различно, как в Сараево „постят по четири различни, скарани помежду си календари, и всички свои желаниа и молитви отправят към едно небе на четири различни църковни езика“⁸. Извършените от Костаки Ненишану убийство и самоубийство получават най-различни верско-етнически интерпретации, които Шакир ефенди Софра в духа на локалната специфика лаконично обобщава с думите: „Нека Бог съхрани и онзи, който бяга, и онзи, който гони“. „Беглецът евреин“ – д-р Лефенфелд, който „не бяга от своя човешки дълг, а бяга, за да може да го изпълни безпрепятствено и напълно“, най-точно идентифицира неизлечимата босненска болест – омразата: „Тази специфична босненска омраза трябва да се проучва и унищожава като опака и дълбоко вкоренена болест. [...] чужди учени могат да идват и да проучват омразата в

⁸ Всички цитати от *Писмо от 1920 година* са по Андрич 1983.

Босна, така както се изучава проказата, ако омразата беше също признат, обособен и класифициран предмет на проучване, какъвто е проказата“. След многобройни повторения, че „Босна е страна на омразата и страха“, в която „всеки трябва да бъде мразен и да мрази“, в писмото си от 1920 г. лекарят евреин сякаш предвижда случилото се в края ХХ век в Сараево, Сребреница и други босненски градове, от които „само в бягството е спасението“.

В Босна не само всеки мрази всекиго, но и всеки се страхува от всички. Сараевските християни и евреи са „повече или по-малко изплашени по рождение“; художникът пришълец Карас гледа минавачите със страх, а гражданите наблюдават „под око и със страх“ преминаващите по улиците везирски служители. Травнишката *чаршия* се страхува от консулите, а консулите – от *чаршията*. Сараевските *бейове* се страхуват от Омер паша, който се бои хората да не го свързват със собственото му минало. И виновни, и невинни в „проклетата *авлия*“ изпитват неистов страх от Карагьоз. Търговците и моряците се страхуват от безименния измирски *валия*, който безскрупулно изнудва *рушвети*, но самият валия изпитва панически страх от всички интелектуалци „и насън трепери да не убегне от окото му някоя политическа нередност, заговор или нещо подобно“. Всеки служител на властта трепери от всички, стоящи над него в управленската йерархия, а действащият султан се страхува от безобидния вманиачил се в съдбата на Джем султан историк Кямил... Така страхът от страха формира нездрав фолклорен интерес към неговото вербализиране: „Чудно е наистина как всяка душа в Босна обича страшните разкази. Те са толкова по-скъпи и по-близки, колкото истинският живот на човека дава по-малко радости и забави.“

Съществен компонент на болната босненска специфика е нездравословната надменност. Андрич избира за нейното представяне притежаващия художническа наблюдателност хърватин Векослав Карас, който поради етническия си произход и продължителното си пребиваване в Италия (като травнишките консули) е подходящ дистанциран наблюдател на Изтока и Запада. Карас противопоставя надменността на западните хора, изразяваща се в учтива „непремостима преграда, която разделя каста от кастата“, на нейния босненски вариант: „тук [в Босна] тази надменност, това презрение и омаловажаване на човека се виждат навсякъде, вървят право срещу човека и го удрят грубо и лично, без форма и пощада, без всякакъв вид правила; надменността у тези турски хора представя реална сила, каквато е силата на мускулите или на оръжието и открито им служи като средство [...],

чрез което човек може да потиска друг човек, да го подчини, използва и унищожи“.

Художникът се пита откъде извира тази „пустинна, непристъпна, неплодна и непроходима надменност“, проявяваща се „на всички възможни стъпала“ на политическата и имуществената йерархия, и как е възможно това „постоянно и бездушно подценяване на другия човек“? Андрич не е далеч от идеята за босненски генотип на надменността, тъй като тя се вижда както върху „мрачните, твърди, като че ли от камък издялани лица“ на босненските бейове, така и върху личицата на децата, които изразяват „презрителна гордост, придаваща им някакъв злонрав и старчески израз“. Фра Гърга Мартич твърди, че ако надменността и дързостта са „стока, която се търси на световния пазар, Босна със своите везири и бейове щеше да конкурира всички други европейски страни“. Надменността и останалите пороци на босненските големци са колкото вродени, толкова и функция на неконтролируемата власт.

Болните властници

Следвайки поговорката, че „рибата се вмирисва откъм главата“, особено внимание в прозата си Андрич отделя на болните властници. Здравословните отклонения на Андричевите герои можем да разделим на физически и ментални. Почти всички представители на централната и местната турска власт са болнави, болни или луди. Най-здрав и здравомислещ от травнишките везири, султански чиновници и пратеници е етническият грузинец Хюсрев Мехмед паша, който (само) е „хром с десния крак, но с кройката на дрехите и с умелите си бързи движения прикрива, колкото може, своя недъг“. В унисон с динамичното му тяло и пъргав ум е и неговата изпреварваща събитията прозорливост, благодарение на която успява своевременно „да разболе“ и погребее изпратения в Травник султански пратеник убиец. Личността на безименния негроиден *капиджибашия*, чиято жълта кожа е с гълъбов оттенък, а бялото на очите му е „мътно като замърсено“, е интересна с това, че за него проникателният Цезар Давна повтаря дословно думите, с които руският император Николай I през 1853 г. сравнява Османската империя: „Това е болен човек [...] Много, много болен човек“⁹.

⁹ Letters from Sir George Hamilton Seymour, the British ambassador to St. Petersburg, to Lord John Russell, in 1853, in the run up to the Crimean War, quote Nicholas I of Russia as saying that the Ottoman Empire was „a sick man – a very sick man,“ a „man“

Докато Хюсрев Мехмед паша демонстрира „ориенталския си оптимизъм, имащ корени единствено в самия себе си“, неговият следовник, етническият турчин Ибрахим Халими паша, е „неизлечим песимист“. Въпреки че и двамата травнишки везири са продукт на трагично сваления и убит султан реформатор Селим III (1789 – 1807), те са напълно противоположни. Ибрахим паша, който не прикрива нито песимизма си, нито травмата от трагичната смърт на покровителя си, е описан като „движеща се развалина“ „с широко бледо лице“ и с „рядка като отдавна умряла трева брада“, а украшението върху тюрбану му „като че ли е поставила чужда ръка, и то на тъмно, като на мъртвец, който никога няма да го помества и сваля, тъй като е било решено с него да го погребат и с него да изгние“. За консула Давил е очевидно, че „вътрешният мир на везира е още по-странен и поразстроен от неговата необикновена външност“ и че Ибрахим паша „изживява дни на временна лудост“, чиято безуспешна терапия са както емоционалният изпълнен с натуралистична жестокост травматичен преразказ за убийството на Селим III в Истанбул, така и равнодушното представяне на „сръбската колекция“ от „отрязани човешки уши и носове в голямо количество, неопикуема маса клето човешко месо, осолено и почерняло от съсирената кръв“. Жестокото убийство на султана реформатор, след което „злото и безумието ликували над доброто и разума“, „порокът останал на престола, а хаосът – в правителството и държавата“, както и цялото пребиваване на консула Давил в Травник, му дават основание да обобщи турските управници: „Такива са тези хора. Такъв е техният живот. Така постъпват и най-добрите между тях“.

За разлика от дванадесетте египетски мамелюци на Хюсрев Мехмед паша, излъчващи здраве и бодрост, свитата на „статуята на болката“ – Ибрахим Халими паша – е „музей на чудовищата“. Централен „експонат“ е счетоводителят Баки, който е „нисък и пълен човек, късо, с жълта, тънка и прозрачна кожа, която изглежда изпълнена не с кости и мускули, а с безцветна течност или въздух“. *Хазнадаринът* „прилича на някакъв набръчкан мех, който ще спадне, съскайки, ако човек само го убодде с игла“. Везирският ковчежник Баки живее, за да пести, и за него „спестеният залък е по-сладък от този, който би изял“. Страдащият от екземи зиморничав „маниак в икономииите и сметките“ – от една страна – неистово желае „да загаси живота на

who „has fallen into a state of decrepitude“, or a „sick man ... gravely ill“ (en.wikipedia.org/wiki/Sick_man_of_Europe).

целия свят, както гаси излишните свещи по стаите с наплюнчен палец и показалец“, а от друга – да си построи храм, напомнящ затоплен гроб, „от който да може силно да влия върху живота, да прави удоволствия на себе си и зло на другите“. Баки „не обича нищо и никого освен себе си и мрази всичко на света – живите хора и мъртвите вещи“. Вроденото му умение да привлича омразата и злото върху себе си превръщат Баки в своеобразен везирски талисман.

Пълна противоположност на *хазнадарина* Баки е Тахир бей. Дискретният и деликатен съветник на Ибрахим паша е потомствен интелегент и поет, който, въпреки че е „тежко и вечно болен“, е „по-силен от здравите и по-ловък от силните“. Командирът на личната гвардия на везира – Бехджет, е „здрав като камък“, но в същото време е „непоправим картоиграч и ленивец“, а мършавият *дефтер кехая* с кривогледите си очи вижда „едновременно два рафта“. В болното обкръжение на болния везир болен е и неговият лекар Ешреф ефенди...

Сред множеството Андричеви везири, паши и бейове напълно здрав е единствено насилствено взетият през 1516 г. за еничарин сърбин от Херцеговина Бойко Соколович, който, превъплътен в Мехмед паша Соколович, „за шестдесет и няколко години служи на трима султани“ и водейки победоносни войни на три континента, разширява границите на Османската империя, а чрез предприетото от него строителство на вишеградската *чуприя* „завинаги и сигурно съединява Босна с Изтока – мястото на своето потекло, с местата на своя живот“. В обществения живот на Мехмед паша Соколлу преобладават растежът, разширението и градежът. Станал неволна жертва на религиозното разделение, той се стреми да компенсира вътрешната си разполовеност не чрез вманиачаване и втрещване в себе си, а с рационален синтез на съвместно съществуващите дадености.

За разлика от Мехмед паша Соколлу, спомогнал за териториалния и политическия възход на Османската империя, хърватският ренегат Мичо Латас става оръдие за усмиряването на завоюваните от Мехмед паша територии. „Хирургическата“ мисия на Омер паша в Босна цели чрез „скалпела“ на Танзимата да отстрани закърнелите местни недъзи, но по същество той и неговите наемници внасят в инаящия се вилает допълнителна зараза. И Бойко-Мехмед и Михаил-Омер паша Латас се опитват да забравят всичко, което са оставили в далечното си минало, но и при двамата „чувството на неразположение [...] никога не изчезва съвсем“, дори и когато се връщат в местата на своето детство. Отдалечаването на Мичо Латас от родното място, етническите сънародници и нормалното поведение става средство за

самодоказване на вродената му и системно развивана мания за величие. Иво Андрич, използвайки автокреацията на героя си и мненията на приближените му, представя възхода и деградацията на Мичо Латас от ранното му детство на хърватско пастирче до изпращането му като султански *мушир* (маршал) в Сараево. Художникът Карас, „имащ око за очите“, улавя в погледа на *сераскера* неговата „извисена и изострена до страст, опитност и сила надменност“, която презира и омаловажава човека. За да слее в едно собствената си и османската представа за величие, ренегатът последователно и безпощадно променя цялата си идентичност, душевност и самосъзнание, разбирайки, „че да си истински турчин значи да бъдеш природно твърд, горд и докрай хладен и непоколебим“. „Сам някога емигрант и *муртатин*, той не може искрено и просто да обича своите офицери емигранти и потурнаци“, защото понякога си казва „такъв можех да бъда и аз“, но бързо се поправя: „не, никога не бих могъл да бъда такъв и да изглеждам така, защото аз съм нещо по-друго“.

Иво Андрич обективизира личността на Омер паша, като противопоставя неговото себепознание на субективната преценка на Карас, Саида ханъм, херцеговинския старейшина Богдан Зимонич и най-вече на кафеджибашията Ахмед ага. Последното мнение е изключително важно, тъй като чрез него авторът представя как – от една страна – силата на властта дегенерира личността, а от друга – как фрагментите от публичния образ на човека от пиедестала могат да замъглят и омаловажат неговото реално или мнимо величие: „От цялата личност на царския *мушир*, стратег и администратор Ахмед ага виждаше само едно: неговото сладострастие. *Сераскерът* печелеше постове и най-високи отличия, кърваво задушаваше бунтове, водеше политика, държавната и своята, печелеше големи битки, прочуваше се из царството и по света, но за *кафеджибашията* всичко това беше второстепенно и неважно, почти недействително, той виждаше и можеше да види своя господар единствено във връзка с „оная работа“.

Ахмед ага възприема патологичното сладострастие на господаря си като „особено проклятие“, създаващо постоянни грижи и сътресения на околните. От пиедестала на властта на насието, убеден в своето величие и безнаказаност, Омер паша Латас убива човешкото в себе си, като не забелязва човешкото у другите: „Защото *сераскерът* е така сляп и ненаситен, така капризен и своеволен в своята страст и похот, така слял се със своите похотливи желания и така затънал в тях, че жените, девойките и момчетата, обекти на похотта му, вече не

си ги представя като живи хора, които са съществували, преди той да ги види и пожелае, и които ще съществуват и след това“.

С напредването в кариерата Михаил Латас започва да не забелязва и човешкото у самия себе си. Според Богдан Зимонич – своеобразна морална алтернатива на Латас – хърватският ренегат е „злодей и кръвопиец, без сърце и лице, а умен, изкусен и хитър като змия“. Михаил-Омер поставя себе си дори над Бога, независимо дали това е Христос, или Мохамед. Приел доброволно исляма, в своята игра на величие той не се поколебава да свали от главата си феса и на четири очи да се прекръсти. Чрез този „жест“ двойният вероотстъпник, изглеждащ на мълчаливия му събеседник „наполовина гол“, за пореден път се самоотъждествява с грандоман, който „иска всичко, което човек може да стане и да бъде, и което го издига в очите на хората“.

Изпълнено с тежки мании и пороци е и обкръжението на Латас. Военният следовател, русчуклията Идрис ефенди, е „душевно болен, разстроен и обременен човек, преследван от тежка мания, страх от глад и сиромашия и болезнена алчност“, които нарастват успоредно на обществения му възход. *Кафеджибашията* на везира – македонският потурнак Ахмед ага, е сводник и патологичен чревоугодник. Полякът Сигизмунд Еринг, известен като *топчибашията* Ариф бег, и останалите чуждестранни войници и офицери са подложени на многобройни изкушения и подвластни на още повече пороци. Те „пият всичко, което се пие и което не се пие, но опива; пият безпощадно, безжалостно и ненаситно; до дъно или *мераклийски* бавно; с компания в луди оргии или всеки за себе си, потайно и в тишина“. Не по-различна е съдбата и поведението на личната гвардия на Ибрахим Халими паша от *Травнишка хроника*, чийто житейски цикъл се свежда до „игра на карти, гуляене, пиене и спане“. В алкохол удавят доброволното си ренегатство жената и братът на Омер паша – Ида-Саида *ханъм* и Никола-Мустайбег. Лишени или самолишили се от родина, семейство, религия и име, бегълците на турска служба делят с другарите си и последната глътка алкохол, „защото страстта е по-сладка, когато е обща“, както личната вина се смалява, когато се размива в колективната.

Заедно с началника си *муртат таборът* на Омер паша разнася собственото си нещастие „като зараза от една турска покрайнина в друга“, утешавайки своята мъка, като причинява страдания на другите: „Жертва на деспотизъм и насилие в своята родина, те ставаха султанско оръдие за задушаване на всякакви движения и вълнения в Турция, без оглед на техните цели, стремежи и поводи; служеха и за-

гиваха в начинания, които всъщност само ускоряваха неумолимия процес на това осъдено и прогнило царство, за което лек няма, защото и лекарството и болестта са еднакво смъртоносни за него“.

Колоритен представител на Андричевите насилници е управителят на Прокълнатия двор Латиф *ага*, наречен Карагьоз, който от търсач на силни усещания се превръща в маниакален полицаи и управител на Истанбулския предварителен арест. Карагьоз познава лично затворниците, които „като бавна мътна река преминават през Двора“, и с всеки един от тях „играе специална игра, без срам и скрупули, без уважение към другия и към себе си“, за да изтръгне признание на вината. От пиедестала на властта той удовлетворява собственото си интровертно властолюбие, което един от многото невинни виновни – евреинът Хаим – вижда от друг ъгъл: „Вярвайте! Всеки тук е болен и луд: и стражарите, и арестантите, и шпионите (а почти всички са шпиони!), да не говорим за най-лудия, за Карагьоз. Във всяка друга страна на света той отдавна би бил в лудницата“.

Но лудите или преструващите се на луди имат предимството да се противопоставят на силата и да изричат истината. Неслучайно заточеният в Акра „луд“ ливански двойник на Карагьоз смята, че управителят на Прокълнатия двор е „най-подходящият човек за съответното място и време“ и поставя най-точната диагноза на Османската империя: „Ако искаш да разбереш каква е някоя държава, какво е нейното управление и какво е бъдещето ѝ, гледай да научиш колко честни и невинни хора са по затворите, а колко злодеи и престъпници – на свобода“.

Заклучение съмнение

Надживяла средновековните балкански хегемони, Османската и Хабсбургската империя, Кралството на сърби, хървати и словенци и не на последно място – Титово-Милошевичевата Югославия, и през ХХІ век Босна продължава да бъде „такава, каквата е“. Според направената от Емили Дикинсън връзка между времето, (само)лечението и болестта може да установим, че вечната Босна е жива. Но дали вече е и здрава и може да служи за подражание?

ЛИТЕРАТУРА

- Андрич 1975:** Андрич, Иво. *Травнишка хроника*. Превод Сийка Рачева. С.: Народна култура, 1975.
- Андрич 1982:** Андрич, Иво. *Омер-паша Латас*. Превод Св. Игов. С.: изд. на Отечествен фронт, 1982.
- Андрич 1983:** Андрич, Иво. *Мостове*. Превод Л. Райнова. Варна: Георги Бакалов, 1983.
- Игов 2011:** Игов, Св. *Нобеловите дни на Иво Андрич*, публикувана в Електронното списание *LiterNet*, 06.05.2011, № 5 (138).
- Карагъзов 2012:** Карагъзов, П. *Мономаните на Андрич. // Нобеловите награди за литература – мост между културите*. Велико Търново: Ивис, 2012.